

Олег Суровцев (Чернівці)

**Трудова експлуатація
єврейського населення Північної Буковини
в період румунської окупації краю 1941–1944 рр.:
огляд та аналіз матеріалів Державного архіву
Чернівецької області**

Холокост у Північній Буковині, який здійснювався румунською окупаційною владою, мав ряд особливостей та відмінностей від подій на інших українських територіях в роки війни. З-поміж них було те, що 15 жовтня 1941 р. з дозволу Бухареста в Чернівцях залишили частину єврейського населення, в основному найкращих спеціалістів у різних галузях промисловості, торгівлі, сфері послуг¹. Таке рішення пояснювалося й експлуаторською політикою королівської Румунії щодо Північної Буковини і намаганням нової влади швидше відновити економіку у Чернівцях і краю загалом. У Чернівцях восени 1941 р. було залишено понад 21 тис. буковинських євреїв (станом на 1942 р. їх було 16 569)², більшість з них була примусово мобілізована на роботи до державних установ, а саме в директори, адміністративні органи повітів, претур, волостей, до військових і поліцейських установ, навчальних, лікувальних закладів, на державні чи приватні транспортні, промислові підприємства й різні ремісничі майстерні³.

¹ *Попович Т.* Черновцы 1941 года. Гонение, гетто и высылка: документы архива Яд Вашем. — Иерусалим, 1971. — С. 63.

² ДАЧО, ф. Р-307, оп. 3, спр. 10, арк. 219.

³ *Лянунов Ю.* О фашистском геноциде против евреев Буковины в годы Второй мировой войны (обзор ГАЧО). Вестник Черновицкого общества еврейской культуры им. Е. Штейнберга. — Вып. 3: Люди остаются людьми / Под ред. Г.Л. Шабашевича. — Черновцы, 1994. — С. 145.

Буковинські євреї працювали навіть у німецькому консульстві в м. Чернівці⁴.

З перших днів румунської окупації (2–7 липня 1941 р.) багатьох єврейських чоловіків та жінок схоплювали на вулицях, у власних квартирах і відправляли в поліцію, а звідти групами від 50 до 300 чоловік — на примусові роботи, багатьох було депортовано на роботи організацією «ТОДТ»⁵. Багато чернівецьких євреїв було передано німецькій комендатурі, яка використовувала їх на будівництві залізничного мосту через р. Прут. Румунські сім'ї, які швидко займали єврейські квартири, приходили в поліцію, де їм надавали в розпорядження по 20–30 євреїв, як чоловіків, так і жінок, для прибирання квартир «від сміття, залишеного більшовиками»⁶.

Також у Чернівцях існував табір, де румуно-німецькі окупанти тримали здорових і сильних людей, переважно єврейської національності, як безкоштовну робочу силу. Він був розташований біля садгирського мосту через р. Прут і нинішньої вул. Гагаріна. Ця долина, де зараз побудована взуттєва фабрика, була огорожена колючим дротом, по кутках стояли вишки з вартовими. В середині були вбудовані довгі бараки і звідси цих робітників під охороною направляли на роботу. Працювали в основному в кар'єрах по видобутку каменя, а також ремонтували центральну дорогу на м. Хотин, яка була в поганому стані. Кожен працівник у кар'єрі мав розбити один куб каменю протягом одного дня⁷.

Для проведення жорсткої регламентації життя й роботи євреїв окупаційна влада створила в Чернівцях Єврейський комітет (біюро у справах євреїв) на чолі з доктором Нейбургом. Цей комітет виконував роль своєрідного рупора румунських окупантів щодо єврейського населення. Єдине, чого домігся Комітет за роки свого існування, так це збереження в Чернівцях п'яти єврейських організацій, а саме: єврейської лікарні, торгового дому, дому для людей похилого віку та психічно хворих, а також дому сиріт⁸.

Вечері 15 жовтня 1941 р., після початку першої хвилі депортації чернівецьких євреїв, у приміщення Єврейського комітету прибув примар

⁴ ДАЧО, ф. Р-307, оп. 3, спр. 39, арк. 1–7.

⁵ Там само, оп. 1, спр. 13–24.

⁶ Черновцы в период немецко-румынской оккупации // Черная Книга (о злодейском повсеместном убийстве евреев немецко-фашистскими захватчиками во временно оккупированных районах Советского Союза и в лагерях уничтожения Польши во время войны 1941–1945 гг.). — Иерусалим, 1980. — С. 92.

⁷ Там же. — С. 19.

⁸ Там же. — С. 93.

Чернівців Т. Попович, який оголосив, що з Бухареста отримано дозвіл про залишення частини євреїв у Чернівцях. Це рішення було зумовлене, насамперед, необхідністю відновлення торгівлі та промисловості міста. Для цього було видано декрет, згідно з яким усі румуни, які очолювали промислові та торгові підприємства, звільнялись від військової служби. За короткий час у Чернівцях відкрилося чимало магазинів та промислових підприємств, які раніше належали євреям, а тепер були оголошені власністю румунської держави і за символічні ціни віддані в оренду румунам. Однак нові румунські власники відразу ж відчули потребу в спеціалістах та кваліфікованих працівниках, яких можна було знайти лише серед єврейського населення. На вимогу примара Т. Поповича були складені списки чернівецьких євреїв за професіями та віком. Це зумовило залишення в місті більше 21 000 осіб. Сюди ввійшли представники різних професій, особи похилого віку (старші 60 років), вагітні жінки (більше 6 місяців), матері з дітьми грудного віку, державні пенсіонери й офіцери запасу в минулому⁹.

Фактично дозволи на право залишитись у Чернівцях, так звані «авторизації», в багатьох випадках продавались за великі суми грошей. Люди, які не володіли достатніми коштами, не могли отримати дозвіл, навіть якщо вони за професією чи іншою умовою підпадали під інструкцію.

Особи, які отримали дозвіл на життя в Чернівцях, повинні були розлучитись зі своєю сім'єю, дітьми, жінкою, батьками, оскільки дозвіл на них не поширювався. Більшість поступово депортувалась до середини листопада 1941 р., однак депортація була призупинена через транспортні труднощі. Майже 5 тис. чернівецьких євреїв, які не мали дозволу, переховувались у місті, на горищах, у підвалах, землянках.

Ті, що володіли дозволами, могли залишити гетто і повернутися у власні, повністю пограбовані квартири. Одночасно була створена контрольна комісія з метою перевірки правильності видання дозволів. Зазначена комісія засідала у великому залі ратуші, її очолював губернатор К. Калотеску, участь брали представники цивільної та військової влади, а також сигуранци. За час роботи комісія анулювала чимало дозволів, а їхні власники були депортовані у Трансністрію.

Згодом була призначена нова реєстрація, яку повинні були пройти всі євреї, які залишились у Чернівцях без офіційного дозволу. Їм були видані дозволи дещо іншого типу, які дозволяли залишатись у місті, але вони були підписані не губернатором, а примарем Т. Поповичем, чому й називались «поповицькі». За переписом навесні 1942 р. майже 21 тис. євреїв з Чернівців отримали від румунської влади «авторизацію» (дозволи), —

⁹ Там же. — С. 94.

близько 16 тис. з підписом губернатора К. Калотеску, та 5 тис. з підписом Т. Поповича¹⁰.

Така ситуація довкола чернівецьких євреїв зберігалася до червня 1942 р. У той час генерал-губернатором Буковини став Марінеску (раніше він був заступником К. Калотеску). Марінеску домогся звільнення з посади чернівецького примаря Т. Поповича, й відразу ж був виданий наказ про те, щоб депортувати у Трансністрію всіх власників «авторизацій» (дозволів) з «підписом Т. Поповича. Одночасно депортуванню були піддані й ті, у кого були відібрані дозволи на роботу, а також інваліди, що не потрапили в трудові батальйони. У другу хвилю депортації не потрапили лише євреї старше 70 років (за пропозицією губернатора). Таких за списками налічувалося 607 осіб. З самого початку планувалося, згідно зі списком, депортувати 4471 єврея. План депортації був погоджений з поліцією, примарією міста та керівництвом губернаторства Трансністрії¹¹.

Усього за червень 1942 р. із Чернівців у табори Трансністрії було депортовано 4094 євреїв. Таким чином, у серпні 1942 р. у місті залишалось приблизно 16 тис. євреїв.

У ДАЧО в фондї № 307 («Губернаторство Буковина») існує низка справ про мобілізації єврейського населення на примусові роботи. Серед цих документів, які, до речі, становлять найбільшу групу, накази про залучення на примусові роботи¹², листування з різними установами і підприємствами щодо мобілізованих євреїв¹³, списки залучених на примусові роботи спеціалістів, кваліфікованих робітників і ремісників.¹⁴

Виконання єврейми робіт жорстко регламентувалося, мобілізовані перебували під постійним суворим наглядом державних чиновників, жандармерії¹⁵. Вони обов'язково повинні були носити жовті шестикутні зірки¹⁶, отримувати дозвіл на працевлаштування¹⁷, проїзд залізницею¹⁸, звільнення від примусових робіт¹⁹, зміну працевлаштування²⁰, пересування по

¹⁰ Вестник Черновицкого общества еврейской культуры им. Е. Штейнберга. — Вып. 5: Люди остаются людьми. Свидетельства узников фашистских лагерей-гетто / Под ред. Е.М. Финкель, П.В. Рыхло. — Черновцы, 1996. — С. 63.

¹¹ ДАЧО, ф. Р-307, оп. 1, спр. 244, арк. 1.

¹² Там само, спр. 2426, 3119, 4084, 2730–2731.

¹³ Там само, спр. 2954–2957, 2141, 3120; оп. 2, спр. 23, 4084; оп. 3, спр. 10, 16.

¹⁴ Там само, спр. 2170, 2428, 3096; оп.3, спр. 15–45, 50.

¹⁵ Там само, спр. 2953.

¹⁶ Там само, спр. 2952.

¹⁷ Там само, спр. 2141.

¹⁸ Там само, спр. 1065, 2332.

¹⁹ Там само, спр. 2730.

²⁰ Там само, спр. 75.

місту²¹. До того ж, усі євреї були на обліку в губернаторстві, отримали авторизації (право на проживання в м. Чернівці), заповнювали декларації про склад сім'ї²².

Безпосередньо в канцелярії губернаторства велись щоденні табелі обліку відпрацьованих днів єврейськими робітниками²³. Також велась документація про виплату грошей мобілізованим євреям, проте ця заробітна плата була мінімальною і залишалась лише формальністю²⁴. Більша частина буковинських євреїв фактично не отримувала жодної грошової винагороди за виконані роботи.

Румунською владою для приватних осіб, які були зайняті в торгівлі, ремісничому виробництві, працювали у сфері послуг чи володіли промисловими об'єктами на Буковині, були встановлені наступні правила: заборонялось брати на роботу єврея без спеціального дозволу біржі праці (для отримання такого дозволу доводилось виконувати багато формальностей, а також доводити, що даний єврей «дуже необхідний» для певної роботи, після цього дозвіл мав бути погоджений і підписаний у сигуранці); кожен буковинський єврей, мобілізований на примусові роботи, повинен був мати дублера, якого він за короткий термін навчав професії, навичкам і, таким чином, підготовляв собі заміну. В квітні 1942 р. з дозволу окупаційної влади в Чернівцях було створено єврейську релігійну общину, однією з функцій якої була й організація буковинських євреїв для примусових робіт у губернаторстві.

Отже, протягом двох з половиною років євреї Північної Буковини відверто експлуатувались на примусових роботах румунською окупаційною владою. Люди зазнавали постійних ревізій, переписів, перевірок, які супроводжувались переслідуванням та знущанням. Кожному єврею необхідно було мати при собі багато різних довідок, посвідчень та дозволів. Це питання потребує подальшого, більш суттєвого вивчення, а головне — ретельного дослідження архівних матеріалів ДАЧО.

²¹ Там само, спр. 2886.

²² Там само, оп. 3, спр. 77–107, 132–133.

²³ Там само, оп. 2, спр. 126–130, 140–141.

²⁴ Там само, оп. 2, спр. 35, 125, 1443.